

ՀՏԴ՝ 930.85

DOI: 10.52971/18294316-2021.2-124

ԻՆՉՈՒՐ ՓԱԿՎԵՑ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ՊԱՏՎՈ ԲԼՈՒՐԻ
ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑԸ
(ըստ ՀՀ ազգային արխիվի փաստաթղթերի)

Ինգա Ավագյան

Գյումրու «Կումայրի» պատմամշակութային արգելոց-թանգարան

Բանալի բառեր՝ քաղաքային դուստ, Դավիթ Խարաձե, միջնորդություն, խոլերա, տիֆ, բժշկական կանոնակարգ, հուղարկավորություն:

Հեղինակն ուսումնասիրել է Հայաստանի ազգային արխիվում պահպանվող 1262 ֆոնդի՝ ց. 2, գ. 340-ի փաստաթղթերը, որոնք վերաբերում են Ալեքսանդրապոլի Պատվո բլուրի զինվորական գերեզմանոցի փակման խնդրին՝ սկսած Ալեքսանդրապոլի քաղաքային դուստի ձայնավոր (պատգամավոր) Դավիթ Խարաձեի դիմումից, որի հիման վրա Ալեքսանդրապոլի քաղաքապետը նահանգապետին միջնորդության գործընթաց է սկսում: Դրա արդյունքում Պատվո բլուրի նշանավոր գերեզմանոցը համարվում է փակված՝ հակառակ Ալեքսանդրապոլի կայազորի պետի և Թիֆլիսում տեղակայված Կովկասյան ռազմական օկրուգի հրամանատարի կարծիքների:

Նախաբան. Գյումրու Պատվո բլուրը մի հուշարձան է, որը պահպանվում է ի նշան այստեղ հանգչող հերոսների հիշատակի հանդեպ մեր հարգանքի: Մենք նախկինում անդրադարձել ենք Պատվո բլուրում թաղված հերոսներին՝ ներկայացնելով ճշգրտված վիճակագրական տվյալներ այստեղ նրանց թվի մասին: Սակայն գերեզմանոցի թեման ավելի հետաքրքրական դարձավ, երբ ՀՀ ազգային արխիվում 2019-2020 թթ. ընթացքում ուսումնասիրություններ կատարելու ժամանակ Ալեքսանդրապոլի հասարակական կյանքին վերաբերող նյութերի փնտրտուքը մեզ հանդիպեցրեց փաստաթղթերի մի տրցակի, որտեղ մանրամասն ներկայացվում է զինվորական գերեզմանոցի փակման մասին պաշտոնական նամակագրությունը (ՀԱԱ. ֆոնդ 1262, ց.2, գ. 340):

Վերջինիս ուսումնասիրությունը պարզեց, որ Ալեքսանդրապոլի քաղաքային դուման անցյալ դարասկզբին առաջ է քաշել Պատվո բլուրի գերեզմանոցը փակ գերեզմանոց դարձնելու նախագիծ՝ պատճառաբանելով, որ այն խոլերայի համաճարակի պատճառ է, և գերեզմանոցի հարևանությամբ ապրող բնակչության մեջ վարակի բռնկումները հավանաբար կապված են այստեղ թաղումներ կատարելու հետ:

Այս առումով, մասնավորապես, կարևորվում է արքունի խորհրդական Դավիթ Խարաձեի դիմումը՝ թվագրված 1899թ. հոկտեմբերի 19-ով: Համաձայն դիմումի՝ քաղաքային դուման չորս դեսյատին¹ հող է հատկացրել նոր զինվորական գերեզմանոց կառուցելու համար, մինչդեռ Պատվո բլուրում թաղումները շարունակվում են: Պատվո բլուրը, ըստ գեկուցողի, գտնվում էր քաղաքի բանուկ հատվածներից մեկի կենտրոնում՝ բնակեցված քաղաքային բնակչությամբ և սեփական տներում վարձով ապրող ռուս և այլազգի զինվորականներով: Ուստի գերեզմանոցում նոր թաղումների կազմակերպումը պետք էր դադարեցնել աճյունների քայքայման պատճառով առաջացող օդի և հողի աղտոտումից խուսափելու նպատակով: Խորհրդականը խնդրում էր միջնորդություն հարուցել, որով Պատվո բլուրում կղաղարեցվեր հանգուցյալների հուղարկավորությունը²:

Ալեքսանդրապոլի քաղաքագլուխը իր 1899թ. դեկտեմբերի 16-ի №279³ գեկույցով «Նորին Պայծառափայլություն, Կովկասում քաղաքացիական մասի գլխավոր հրամանատար նահանգապետին» էր ուղարկել քաղաքային դումայի արքունի խորհրդական Դ. Խարաձեի դիմումը և Ալեքսանդրապոլի քաղաքային դումայի մատյանից նոյեմբերի 9-ի նիստի քաղվածքը՝ Պատվո բլուրում հանգուցյալների թաղումները դադարեցնելու միջնորդությամբ: Ինչպես պարզվում է սույն նամակագրությունից, այս գերեզմանոցը, չնայած 1892 թ. հրատարակված բժշկական կանոնակարգի 693-րդ հոդվածին, համարյա բոլոր կողմերից շրջապատված է քաղաքաբնակների տներով և ավելի մոտ է բնակելի կացարաններին, քան պահանջում էր օրենքը: Հաշվի առնելով Ալեքսանդրապոլի հողի աղտոտվածությունը, կոյուղիների աղետալի վիճակը, կանոնավոր ջրամատակարարման բացակայությունը, խմելու համար օգտագործվող ստորգետնյա⁴ ջրերի բարձրացումը հողի մակերես գերեզմանոցից ոչ հեռու՝ Ալեքսանդրապոլի քաղաքագլուխը տեղին է համարում քաղաքի հողի հետագա աղտոտումը կանխելու նպատակով կողմ արտահայտվել գերեզմանոցի փակման՝ քաղաքային ինքնակառավարման միջնորդությանը:

Ի դեպ՝ զինվորական գերատեսչությունը, որի տնօրինության տակ էր Պատվո բլուրը, նույնպես ճանաչում էր այս գերեզմանոցի անբարենպաստ ազդեցությունը շրջապատող տների սանիտարական պայմանների վրա: Դա առկա է դեռևս 1888թ. գերեզմանոցին կից տներից մեկում ապրող Բաքվի գնդի ստորին աստիճանավորների՝ Կովկասյան օկրուգի շտաբին ուղղված դիմումի մեջ, որով նրանք բողոքում էին որովայնային տիֆի դրսևորումներից: Ալեքսանդրապոլի քաղաքագլխի միջնորդությանը կցվում են Խարաձեի դիմումը, 1899թ. նոյեմբերի 9-ին կայացած քաղաքային դումայի նիստի քաղվածքը

¹ Մեկ դեսյատինը հավասար է 2400 քառ. սաժենի կամ 1,09 հեկտարի:

² Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետև՝ ՀԱԱ), ֆ. 1262, ց. 2, գ. 340, թ. 5, 5 շրջ.:

³ ՀԱԱ, ֆ. 1262, ց. 2, գ. 340, թ. 3, 3 շրջ., 4:

⁴ Գրունտային ջրեր:

մատյանից, նաև Ալեքսանդրապոլի կայազորի պետի 1890թ. փետրվարի 5-ի № 750 գրությունը, ըստ որի՝ Պատվո բլուրում հուղարկավորվում են բացառապես սպայական կոչում ունեցող անձինք:

Անդրադառնանք Ալեքսանդրապոլի քաղաքային դումայի 1899թ. նոյեմբերի 9-ին կայացած նիստի քաղվածքին, որի ութերորդ հոդվածը վերաբերում է Պատվո բլուրում հուղարկավորությունների դադարեցման պահանջով միջնորդության հարուցմանը: Քաղաքային Դումայի ձայնավորների մի մասը կողմ էր, որ հուղարկավորություններն այս բլուրում, որը գտնվում էր քաղաքի հատակագծի մեջ, բոլոր կողմերից շրջապատված բնակելի տներով և թունավորում ծայրամասի բնակչության օդն ու խմելու ջուրը, պիտի դադարեցվեին՝ համաձայն բժշկական կանոնակարգի 693 հոդվածի (հատոր XIII, 1892թ. հրատ), որն արգելում էր հարյուր սաժենից⁵ քիչ տարածություն ունենալ վերջին տան և գերեզմանոցի միջև: Դումայի մյուս ձայնավորները ենթադրում էին, որ Պատվո բլուրը գտնվում էր զինվորական ենթակայության ներքո, հետևաբար որևէ միջնորդության հարուցում գերեզմանոցի փակման վերաբերյալ ցանկալի չէ: Նիստի ընթացքում ձայնավորներ Ի.Ն Խոյցևը և Ե.Բ.Տեր-Մարտիրոսովը լքեցին նիստերի դահլիճը:

Հաշվի առնելով ձայների բաժանումը՝ նախագահը հարցը դրել էր կանգնելու միջոցով բաց քվեարկության, որից հետո 12 ձայնավոր կողմ է քվեարկել միջնորդության հարուցմանը, իսկ 12-ը՝ դեմ: Կողմ քվեարկողների մեջ է եղել նաև նախագահը, որն էլ հայտատարել է, թե դուման նախագահի ձայնի առավելությամբ որոշում է միջնորդություն հարուցել Պատվո բլուրում հուղարկավորությունները դադարեցնելու վերաբերյալ: Քաղվածքի տակ քաղաքագլխի՝ Գեղամ Տեր-Պետրոսյանի ստորագրությունն է՝:

Հաջորդ փաստաթուղթը, որ առկա է այս գործում, Թիֆլիսից ուղարկված Կովկասյան ռազմական օկրուգի տնտեսական մասի 1901թ. փետրվարի 16 №3323 գրությունն է, որն ունի «Գեներալների ու օբեր-օֆիցերների թաղումները Պատվո բլուր գերեզմանոցում» խորագիրը: Փաստաթղթի բովանդակությունից պարզ է դառնում, որ Ալեքսանդրապոլի կայազորի պետի բացատրության համաձայն՝ Պատվո բլուրում հուղարկավորություններ կատարվել են հազվադեպ՝ տարեկան երկու-երեք անգամ, ինչը ոչ մի կերպ չէր կարող աղտոտել օդը, քանի որ նման եզակի թաղումներ թույլատրվում էին նաև քաղաքների և մայրաքաղաքի եկեղեցիների մոտ: Այս ամենից բացի՝ Պատվո բլրի գերեզմանոցը չէր կարող պատճառ հանդիսանալ խմելու ջրի վարակման համար, քանի որ խմելու ջուրը բնակիչները վերցնում էին աղբյուրներից, որոնք գտնվում էին քաղաքի հակառակ կողմում, և այդ ջուրը չէր հոսում Պատվո բլուրով: Ինչ մնում է ստորգետնյա ջրերին, ապա սրանք գերեզմաններին չէին հասնում, քանի որ գերեզմանոցը գտնվում էր բարձունքի վրա, որի գառիվայրը իջնում էր դեպի հարթավայր, այլ ոչ թե քաղաքի ուղղությամբ:

Օկրուգի տնտեսական մասի պետը մեջբերում էր նաև 39-րդ հրաձգային դիվիզիայի բժշկի հայտարարությունն առ այն, որ հինգ տարվա իր ծառայության ընթացքում չի նկատվել հիվանդության որևէ դեպք ո՛չ Բաքվի, ո՛չ Կաբարդինյան գնդերի զորանոց-

⁵ Մեկ սաժենը հավասար է 2,134 մ:

⁶ ՀԱԱ, ֆ. 1262, ց.2, գ. 340, թ. 6:

ներում, ո՛չ էլ սլոբոդկայում, որտեղ ապրում էին սպաները և նրանց ընտանիքները: Երեխաները երկար ժամանակ էին անցկացնում և խաղում էին այստեղ: Ինչ վերաբերվում է տիֆին, որը բռնկվել էր 1888 թ. Պատվո բլուրում կատարված հողային և ծառատնկման աշխատանքների ժամանակ գերեզմանոցին կից տներից մեկում, ապա հատուկ հանձնախումբը, որը նշանակվել էր կայագործի և հոսպիտալի բժիշկներից պատճառը քննելու համար, չէր եկել այն համոզման, որ պատճառն այդ աշխատանքներն էին: Տիֆի համաճարակը, որը բռնկվել էր 1900թ. Բաքվի գնդի՝ քաղաքի կենտրոնում տեղակայված վաշտերից մեկում, հավանաբար արդյունք էր խմելու ջրի աղտոտման՝ տների բակերում կուտակված կենդանական աղբով, որի տակով անցնում էին խմելու ջրի խողովակները: Նույնը կարելի էր ասել նաև երեք տարի առաջ 45-րդ դրագունյան Սևերսկի գնդում բռնկված տիֆի մասին, որի պատճառը գորանոցներին հարևան տարածքների աղտոտումն էր արտաքնոցների պարունակությամբ, ինչը, թափվելով քաղաքի կենտրոնով հոսող գետակի մեջ, Սևերսկի գնդի գորանոցների կողքով իջնում խառնվում էր Արփաչայ (Ախուրյան) գետին:

Ինչ վերաբերում էր Ալեքսանդրապոլի քաղաքային վարչության կողմից հղված օրենքին, որ գերեզմանոցը չպետք է տեղակայված լինի բնակարաններին 100 սաժենից մոտ (բժշկական կանոնադրություն հողված 693)⁷, պետք է նկատել, որ այս օրենքը բլուրին չէր վերաբերում, այլ նոր գերեզմանոցներին, որտեղ անընդհատ թաղումներ էին կատարվում, իսկ Պատվո բլուրում, ինչպես վերը նշված է, տարեկան ամենաշատը երկու երեք թաղում է կատարվել: Այսինքն՝ գերեզմանոցը չէ, որ մոտեցել էր քաղաքին, այլ բնակիչներն էին իրենց կառույցներով մոտեցել նրան:

Վերը շարադրվածին զուգահեռ՝ պետք է նաև հիշել, որ Պատվո բլուրն ուներ պատմական նշանակություն: Այստեղ հուղարկավորված էին Անդրկովկասյան մարտերում զոհված կամ ստացած վերքերից մահացած շատ զեներալներ և բարձրաստիճան սպաներ, և այն համարվում էր այստեղ տեղակայված գորքերի սպայական անձնակազմի եղբայրական գերեզման: Սպաները շատ թանկ էին գնահատում այն, որ այստեղ հուղարկավորվելու իրավունք ունեն, ինչը բացատրվում էր կայսրության հեռավոր ծայրամասում ծառայող մարդկանց բնական ցանկությամբ՝ զոհվելիս հուղարկավորվել զինակից ընկերների կողքին: Այս ցանկությունը հարգանքի էր արժանի և չպետք է անտեսվեր Ալեքսանդրապոլի իշխանությունների կողմից, քանի որ քաղաքն իր զարգացմամբ և դիրքով բացարձակապես պարտական էր ռուսական զորքին:

Հաշվի առնելով այս ամենը՝ դիվիզիայի բժիշկն առաջարկում էր Պատվո բլուրի գերեզմանոցը դեռ չփակել, բայց հուղարկավորել բացառապես բարձրաստիճան սպաներին, իսկ այդ նպատակով ամեն անգամ թույլատրության համար դիմել կայագործի պետին, որը կտեղեկացներ օկրուգի գորահրամանատարին օկրուգի շտաբի միջոցով: Այս կարծիքի կողմնակիցն էր նաև Երևանի նահանգապետ կոմս Տիգենհաուզենը, որի հետ շտաբի պետը անձամբ էր զրուցել:

⁷ ՀԱԱ, ֆ. 1262, ց. 2, գ. 340, թ. 7, 7-ի շրջ., 8:

Ուշագրավ է նաև Ալեքսանդրապոլի բերդ-պահեստի կայագործի պետ Դուդիցկի-Լիշինի 1901թ. հունվարի 1-ի № 66 գրությունը⁸: Այստեղ կայագործի պետը հավաստիացնում է, որ Ալեքսանդրապոլի Պատվո բլուրում խիստ սակավաթիվ հուղարկավորվում են միայն կայագործի սպաները: Այսպես, 1900թ. ընդհանրապես որևէ թաղում չի կատարվել, 1898-1899 թթ. հուղարկավորվել է 5 սպա, միջին հաշվով՝ 2-3 մարդ մեկ տարում: Հետևաբար նման սակավաքանակ թաղումների պարագայում խոսք անգամ չի կարող գնալ օդի աղտոտման մասին: Կայագործի պետի հավաստմամբ՝ գերեզմանոցի հարևանությամբ ապրողների հարցուփորձից պարզվել է, որ ոչ մեկը չի լսել գերեզմանոցից եկող առանձնահատուկ հոտի մասին: Ընդհակառակը, հիշյալ վայրը միշտ ծառայել է սպաների երեխաներին և բնակիչներին որպես զբոսավայր: Հայտնի է, որ եկեղեցիներում և եկեղեցիների բակերում նույնպես, որոնք տեղակայված են ստվար բնակչություն ունեցող թաղամասերում, եզակի թաղումներ հազվադեպ թույլատրվում են: Կայագործի պետը համոզված էր, որ խմելու ջրի աղտոտումը նույնպես չէր կարող վերագրվել Պատվո բլուրին, քանի որ խմելու ջուրը բլուրով չի հոսում: Ինչ վերաբերում էր ստորգետնյա ջրերի բարձրացմանը, ապա կայագործի պետի կարծիքով՝ դրանք գերեզմանների չեն հասնում, քանի որ Պատվո բլուրը, ինչպես վկայում է նրա անունը, քաղաքի բարձունքներից մեկն է, և նրա ձորակն իջնում էր ոչ թե դեպի քաղաք, այլ դեպի հարթավայր: «Ինձ վստահված դիվիզիայի բժիշկները, որոնք լավ գիտեն քաղաքի սանիտարային վիճակը և ջերմորեն հետաքրքրված են այս գործով՝ իմանալով, թե որքան է այն ազդում այստեղ բնակվող Բաքվի գնդի վրա, իմ հարցմանը Պատվո բլուրի մասին հաստատեցին վերոնշյալ կարծիքս: Ըստ դիվիզիայի բժշկի գեկույցի՝ վերջին հինգ տարիների ընթացքում որևէ հիվանդություն չի նկատվել, ո՛չ մտտակայքում գտնվող Բաքվի և Կաբարդինյան գնդերի զորանոցներում, ո՛չ էլ Պատվո բլուրի հարևանությամբ գտնվող սլոբոդկայում, որը ամբողջությամբ բնակեցված է սպաներով»: ⁹

Ըստ կայագործի պետի՝ Ալեքսանդրապոլի դուման Պատվո բլուրի գերեզմանոցի փակման մասին իր խնդրագիրը չի հիմնավորում որևէ լուրջ փաստարկով ու դիտարկումով, և հավանաբար այս գաղափարը, որը մեկ ձայնավորի անհիմն ցանկության արդյունքն է, ունի պատահական բնույթ:

Երևանի նահանգապետի № 256 պատասխան արձագանքում, հօգուտ Ալեքսանդրապոլի դումայի խնդրագրի, նշվում է ընդհանրապես քաղաքի վատ վիճակի, հողի աղտոտվածության, կոյուղիների բացակայության մասին: «Իրոք, Ալեքսանդրապոլի կենտրոնով են հոսում գետակը և փոքր ջրանցքը, որոնց վրա են գտնվում տների արտաքնոցները, քաղաքի կենտրոնում՝ հասարակական արտաքնոցը, և խուսափելով վճարումներով այն մաքրելուց, նկատի են ունենում, որ գետակի և ջրանցքի ջուրը կլվանա աղտը: Իսկ այս ջրանցքների ջուրը, որը շարունակում է հոսել բացօդյա, իրոք վատ հոտ է արձակում: Քաղաքի բնակիչները վատ սովորություն ունեն արտաքնոցների պարունա-

⁸ ՀԱԱ, ֆ. 1262, ց. 2, գ. 340, թ. 9,9-ի շրջ., 10, 10 շրջ.:

⁹ Նույնը:

կությունը ձմռանը ձյան հետ թափել փողոց, որտեղ ձնհալի և անձրևի ժամանակ գոյանում են կոյանոցներ, իսկ չոր ժամանակ՝ փոշու գարշահոտ սյուներ: Սակայն քաղաքի այսպիսի վիճակը, որը պահանջում է արագ բարելավում, դժվար թե ծառայի այն գաղափարին, որ պետք է դադարեցվի սպաների թաղումը Պատվո բլուրում»:¹⁰

Նույն արձագանքում նշվում էր նաև, որ 1888թ.՝ տասներկու տարի առաջ, ռազմական գերատեսչությունը Բաքվի գնդում բռնկված տիֆի համաճարակի ժամանակ նույնպես ճանաչեց Պատվո բլուրի անբարենպաստ ազդեցությունը հարևան տների սանիտարային իրավիճակի վրա: Սակայն այս հարցի շուրջ պաշտոնյայի հավաքած տեղեկությունները չհաստատվեցին: Նշանակվել էր կայագործի բժիշկներից կազմված հանձնաժողով, որը պետք է բացահայտեր գերեզմանոցում շինարարական աշխատանքների ազդեցության աստիճանը, սակայն հանձնաժողովը չէր եկել եզրակացության, որ համաճարակի պատճառը այդ աշխատանքներն էին: Հետևաբար Պատվո բլուրի գերեզմանոցի վատ ազդեցության մասին ոչ ոք հարց չէր հարուցել: Բացի այդ՝ տարիների ընթացքում բնակիչներն ինքնակամ տներ են կառուցել ռազմական գերատեսչությանը պատկանող վայրում՝ անընդհատ մոտենալով Պատվո բլուրին: Ընդգծվում էր նաև, որ բժշկական կանոնադրության 712 հոդվածը չի արգելում կառավարության թույլտվությամբ թաղումներ կատարել քաղաքների այն վայրերում, որտեղ այդ թաղումները ըստ սովորության կատարվել էին նաև հնում:

Պատասխանում մեկ անգամ ևս շեշտվում էր Պատվո բլուրի պատմական մեծ նշանակությունը, որ գիտակցել են Կովկասի բոլոր գորահրամանատարները, նաև Նորին կայսերական մեծություն Մեծ իշխան Միխայիլ Նիկոլանիչը, որի կարգադրությամբ գերեզմանոցին կից նաև կառուցվել է տաճար հանգուցյալների հոգեհանգստի համար¹¹:

Ելնելով վերոշարադրյալից՝ ինչպես օկրուգի գորահրամանատարությունը, այնպես էլ Ալեքսանդրապոլի կայագործի պետը գտնում են, որ Պատվո բլուրի գերեզմանոցը չպիտի փակվի, և որ այնտեղ կայագործի պետի թույլտվությամբ հուղարկավորությունները պիտի շարունակվեն միայն բարձրաստիճան սպաների և զինվորական բժիշկների համար՝ խստիվ պահպանելով նոր գերեզմանների կառուցման բոլոր սանիտարական պահանջները (հատուկ լուծույթով ամրացված աղյուսի կամ քարի շարվածք և այլն):

Եզրահանգում. Այսպիսով, չնայած նահանգի և զինվորական օկրուգի բոլոր բարձրաստիճան պաշտոնյաների հիմնավորված առարկությանը, այնուամենայնիվ տեղական ինքնակառավարման մարմինները քաղաքագլխի գլխավորությամբ շտապեցին դադարեցնել Պատվո բլուրում թաղումները՝ ուղղափառ բարձրաստիճան սպաների հուղարկավորման համար հողահատկացում կատարելով Ալեքսանդրապոլի նոր հիմնված

¹⁰ ՀԱԱ, ֆ. 1262, ց. 2, գ. 340, թ. 9,9-ի շրջ. , 10, 10 շրջ.:

¹¹ Տե՛ս **Ավագյան Ի.**, Ալեքսանդրապոլի զինվորական եկեղեցիները որպես մշակութային պահպանական միավոր // ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀԿ «Գիտական աշխատություններ», հ. XXII, պր. 1-2, Գյումրի, 2019, էջ 152:

գերեզմանոցում (արդի Գյումրու Հին գերեզմանոց), որտեղ բազմաթիվ դամբարանաքարեր վկայում են, որ, իրոք, սկսած 1900-1901 թթ-ից՝ այստեղ սկսել են հուղարկավորել նաև բարձրաստիճան ռուս և այլազգի քրիստոնյա սպաների և չինովնիկներին¹²:

**ПОЧЕМУ БЫЛО ЗАКРЫТО КЛАДБИЩЕ НА ХОЛМЕ ЧЕСТИ В
ГОРОДЕ АЛЕКСАНДРОПОЛЕ
(по документам Национального архива РА)**

Авагян И. Э.

Ключевые слова: *Городская дума, Давид Харадзе, ходатайство, холера, тиф, врачебный устав, погребение.*

Представлены архивные материалы, относящиеся закрытию кладбища на Холме чести в городе Александрополь. В переписке представлены материалы-ходатайства, письма, заявления гласных (депутатов), председателя, городской головы, городской управы Александрополя и отзывы, надписи, письма Эриванского губернского правления, начальника гарнизона Александропольской крепости, начальника штаба Кавказского военного округа.

**WHY WAS THE CEMETERY ON THE HILL OF
HONOR CLOSED IN THE CITY OF ALEXANDROPOL
(according to the Documents of the National Archive RA)**

Avagyan I. E.

Key words: *City council, David Kharadze, petition, cholera, typhus, medical regulations, burial.*

Presents archival materials related to the closure of the cemetery on the Hill of Honor in the city of Alexandropol. It also introduces materials-petitions, letters, statements of the members of city, Councils, some notes of the chairman, the mayor, the city council of Alexandropol. The article touches upon the reviews, inscriptions and some letters of the Erivan provincial government, the head of the garrison of the Alexandropol fortress, the chief of staff of the Caucasian military district.

¹² **Ավագյան Ի.**, Գյումրու Հին գերեզմանոցը որպես պատմամշակութային պահպանական միավոր // ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. XXI, Գյումրի, 2018, էջ 200:

Գ ր ա կ ա ն ու թ յ ու ն

1. Հայաստանի ազգային արխիվ (ՀԱԱ) , ֆ. 1262, ց. 2, գ. 340, թ. 3-3 շրջ., թ. 4, թ. 5- 5 շրջ., թ. 6, թ. 7- 7 շրջ., թ. 8, թ. 9-9 շրջ., թ. 10-10 շրջ:
2. Ավագյան Ի., Ալեքսանդրապոլի զինվորական եկեղեցիները որպես մշակութային պահպանական միավոր //ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀԿ «Գիտական աշխատություններ», հ.22, պր. 1-2, Գյումրի, 2019:
3. Ավագյան Ի., Գյումրու Պատվո բլուրը որպես պատմամշակութային պահպանական միավոր // ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 23, պր. 1, Գյումրի, 2021, էջեր 64-72:
4. Գյումրու հին գերեզմանոցը որպես մշակութային պահպանական միավոր // ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. XXI, Գյումրի, 2018, էջեր 195-210:

Ընդունվել է՝ 10. 09. 2021

Գրախոսվել է՝ 03. 10. 2021

Հանձնվել է տպ.՝ 15. 10. 2021

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Ինգա ԱՎԱԳՅԱՆ՝ պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի գիտաշխատող,
Գյումրու «Կուսակառուց» պատմամշակութային արգելոց-թանգարանի տնօրեն,
Էլ. հասցե՝ inga.avagyan.76@mail.ru